

Rusłana Martseniuk

Поляки в Університеті св. Володимира (1834-1839) : проблеми культурної адаптації

Acta Polono-Ruthenica 16, 89-101

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Rusłana Martseniuk
Kijów

Поляки в Університеті св. Володимира (1834–1839): проблеми культурної адаптації

Історія згуртованого польського наукового кола в Києві XIX ст. бере свій початок із ліквідації у 1832 р. Кременецького ліцею та створення на його базі у 1834 р. Університету св. Володимира. Однак, у 1839 р. університет було закрито, а поляків замінили росіяни та німці. Саме цей п'ятирічний період культурної адаптації польських науковців у створеному задля русифікації вищому навчальному закладі і став предметом нашого дослідження, а саме – потрапляння індивіда (польського науковця) у нове для нього соціальне та навіть національне середовище (зміна соціального статусу, професії, втрата або набуття матеріальних засобів існування) та радикальною зміною соціально-політичних умов його життя, які були викликані польським повстанням 1830–1831 рр.

До цієї проблеми в українській та зарубіжній історіографії не зверталися. Про долю поляків в Університеті св. Володимира ми опосередковано дізнаємося із дореволюційних видань, хоча перше п'ятиріччя існування університету, історики В. Шульгін, М. Владимирський-Буданов, В. Іконніков, характеризували саме, як „польський період”¹ (через високий відсоток польських викладачів та студентів). Вітчизняні дослідження пізнішого часу були зосереджені переважно на загальній історії навчального закладу².

¹ В.Я. Шульгін, *История университета св. Владимира за первое 25-летие его существования*, Санкт-Петербург 1860; М.Ф. Владимирский-Буданов, *История Императорского Университета Святого Владимира*, т. 1, Университет Св. Владимира в царствование императора Николая Павловича, Киев 1884; *Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884)*, под ред. В.С. Иконникова, Киев 1884.

² *Історія Київського університету*, відпов. ред. О.З. Жмудський, Київ 1959; *Київський університет 1834–1984*, под ред. М.У. Белого, Киев 1984; *Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка 1834–2004*, Київ 2004; *Нариси з історії Університету святого Володимира*, Київ 2009.

Винятком слугуватиме праця польського дослідника Я. Табіса *Поляки в Київському університеті*³, але вона була присвячена насамперед полякам-студентам університету, їх громадсько-культурному вияву і охоплювала період аж до січневого повстання 1863 р.

До нашого дослідження були залучені фонди Центрального державного історичного архіву України у м. Києві та Державного архіву м. Києва, що значно допомогло у документальному підтвердженні проблем культурного адаптування поляків-викладачів. Це в основному матеріали поліцейського відділу м. Києва, відповідних відділень київського генерал-губернатора, засідання вчених рад університету, накази міністерства народної освіти та інше.

Значним доповненням до зрозуміння досить складних перипетій людських доль та відповіді на питання, які турбували не одного дослідника, стали спогади сучасників⁴.

Отож, на основі архівної, історіографічної та мемуарної бази спробуємо прослідкувати ті проблеми, з якими зіткнулися польські професори у нових для них адаптаційних умовах, як їм вдавалося їх вирішувати, чи вплинуло це на їх взаємовідносини з владою, оточенням тощо.

Переїзд до Києва із Кременця (в основному) та інших міст і зайняття професорсько-викладацьких посад у новоствореному університеті був для поляків-викладачів не тільки ще одним життєвим етапом, але й аккультурацією, тобто поєднанням попередніх стереотипів свідомості і поведінки з процесом освоєння нових. Врешті цей процес за сприятливих умов може привести і до асиміляції, тобто втрати культурних паттернів (цінностей, зразків, норм) і повному переходу на нові. Звісно говорити про асимілятивний шлях польського культурно-інтелектуального грона університету у п'ятирічний період часу не випадає. Ми візьмемо за основу свідому адаптивну поведінку, що визначає здатність індивіда адекватно оцінювати соціальні реалії, з одного боку, а з іншого – вміння зробити вірний вибір дій, які були б спроможні забезпечити „життєвий успіх”, в тому числі за умов існування несприятливої для людини ситуації.

Внаслідок повстання 1830–1831 рр. на Правобережній Україні було закрито 232 школи з польською мовою викладання, а серед них і Кременецький

³ J. Tabiś, *Polacy na Uniwersytecie Kijowskim (1834–1863)*, Kraków 1974.

⁴ A. Jajogawa, *Aleksander Mickiewicz professor charkowskiego uniwersytetu. Wspomnienia z lat ubiegłych*, „Gazeta Narodowa” 1883; T. Dobszewicz, *Wspomnienia z czasów, które przeżyłem*, Kraków 1883; S. Grzymałowski, *Wspomnienia z Kijowa*, Wrocław 2001; *Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців у 2 томах*, т. 1, Харків 2008, та ін.

ліцей. Адже за словами відомого правознавця та одночасно історика Університету св. Володимира М. Владимирського-Буданова він був: „закладом абсолютним польським і за мовою навчання, і за складом викладачів і керуючих осіб, і за характером навчальних книг і шкільного життя, і насамперед, що важливіше усього, за більшістю у складі учнів”⁵ і це звісно не могло не позначитися на тому, що в „місцевій спільноті розвинулася думка про майбутню самостійну і велику Польщу”⁶. Аби позбавити „польську” Волинь національного осердя зліквідований ліцей з усіма викладачами та майном (бібліотекою, обладнаннями, кабінетом нумізматики, колекцію картин, гравюр та скульптур, ботанічним садом тощо) переведено до Києва. Місто уже давно потребувало вищого навчального закладу.

Так, 8 листопада 1833 р. імператорським указом було оголошено про заснування у Києві університету, що мав першопочатково складатися з двох факультетів філософського (з фізико-математичним та історикофілологічним відділеннями) та юридичного. У грудні того ж року було затверджено і статут університету.

15 липня 1834 р. відбулося урочисте відкриття університету, а 28 серпня – почалося читання лекцій для перших 62 студентів, серед яких було лише з півтора десятка українців і білорусів. Початково передбачалося призначити на посади професорів кафедр тільки росіян, але Міністерство народної освіти не спромоглося знайти таку кількість кандидатів. Тому було вирішено запросити викладачів-поляків і з Кременецького ліцею до Києва перевели 17 педагогів. Ще двоє таки залишили в Кременці – знавця грецької мови М. Юрковського, через поганий стан зі здоров’ям та викладача історії Й. Ульдинського за надмірний вплив на молодь⁷. Загалом же до 1839 р. 36% викладачів університету склали поляки⁸. За влучним зауваженням Я. Табіса „На момент утворення університету в Києві виникла парадоксальна ситуація. З одного боку – недобір вчительських кадрів у цілій Російській імперії, з іншого – у випадку ліквідації польських закладів освіти у Кременці і Вільно повстали певні резерви педагогічних сил. Перед владою в такому випадку повстала певна дилема, що робити з тим резервом. Університет у Києві дав шанс працевлаштування тих сил, натомість політичні рації противилися тому розв’язанню питання.

⁵ М. Ф. Владимирский-Буданов, *op. cit.*, с. 53.

⁶ *Ibidem*.

⁷ S. Grzymałowski, *op. cit.*, с. 8.

⁸ J. Tabiś, *op. cit.*, с. 24.

Вирішено це було зробити тимчасовим та вимушеним кроком⁹. Натомість усім польським викладачам було заборонено викладати рідною мовою, вони змушені були читати лекції латиною, французькою, німецькою чи іншими. В результаті це давало доволі часту мішанину польської, білоруської та російської¹⁰. Розмовною мовою університету тривалий час все таки була польська.

Університет, що мав стати центром російських впливів, завдяки польським студентам та професорам, виявився фактично полонізованим. І аж до 60-х років XIX ст., часу придушення останнього польського повстання, університет, що згідно з програмними документами мав слугувати деполонізації краю, виконував протилежну функцію – полонізації місцевої еліти.

Найбільше ж поляків-викладачів було зосереджено на фізико-математичному відділенні філософського факультету: С. Вижевський (1834–1837)¹¹, декан відділення, ординарний професор математики; Г. Гречина (1834–1837), екстраординарний професор математики; Ф. Мехович (1834–1839), професор архітектури; І. Абламович (1834–1837), ординарний професор фізики; С. Зенович (1834–1839), ординарний професор хімії; В. Бессер (1834–1838), сполонізований німець, ординарний професор ботаніки; А. Анджейовський (1834–1839), ад'юнкт зоології. Усі згадані були представниками т. зв. „кременецького гуртка”. Немало їх було і на історико-філологічному відділенні згаданого факультету: М. Якубович (1834–1837), ординарний професор латинської мови та літератури; Й. Коженювський (1834–1838), ад'юнкт латинської мови та літератури; Й. Мікульський (1834–1835), лектор польської мови та літератури; А. Плансон (1835–1839), сполонізований француз, лектор французької мови та В. Лідл (1834–1839), сполонізований німець, лектор німецької мови¹².

А от на юридичному факультеті, відкритому за браком фахівців роком пізніше, 1835 р., у зазначений період, було лише двоє поляків О. Міцкевич (1834–1838), екстраординарний професор римського права та І. Данилович (1834–1839), ординарний професор кримінального права, переведений із Віленського університету, перший декан факультету (1835–1836)¹³. Основу ж викладацького складу факультету становила група підготовлених

⁹ Ibidem.

¹⁰ S. Grzymałowski, op. cit., с. 8.

¹¹ У дужках подаємо роки викладацької праці в Університеті св. Володимира.

¹² J. Tabiś, op. cit., с. 24–25.

¹³ *Биографический словарь профессоров и преподавателей...*, с. 167.

М. Сперанським¹⁴ молодих викладачів, докторів права. „Це, – як писав М. Владимирський-Буданов, – цілком російський факультет, за винятком спочатку Міцкевича, що скоро був переведений у Харків, а потім Даниловича, що був однією з найкращих прикрас факультету, він весь був з осіб великоруського походження, що походили з духовного стану”¹⁵.

Слід згадати також і про Ю. Ходикевича (1834–1836) та І. Головінського (1837–1842), настоятелів римо-католицької каплиці, що існувала у стінах університету до січневого повстання 1863 р., вони окрім того виконували функції професорів римського-католицького богослов'я, попри загальноуніверситетську вимогу читати лекції латиною, викладали свій предмет польською мовою.

У кожного з поляків-викладачів склалася власна доля пов'язана з університетом св. Володимира та їх об'єднувало одне – це намагання адаптуватися у новому середовищі та продовжити наукові пошуки та педагогічну працю. Більшість з них отримали професорські посади та обійняли кафедри, очолили наукові кабінети, стали членами імператорських академії та наукових товариств. Так, наприклад В. Бессер зумів організувати чудовий ботанічний сад в університеті, перевезений із Кременця, який милує око і до сьогодні; Б. Клембовський, видатний художник, мистецтвознавець, вчитель малювання в університеті, який зібрав понад 25000 творів мистецтва, чим значно збагатив університетську художню колекцію. У 1838 р. навіть йшлося про створення київської школи рисунка та живопису під його керівництвом.

В. Шульгін, один з представників першого покоління студентів університету, пізніший професор і його перший історик подає багато нарисів щоденного життя та взаємних стосунків викладацької спільноти. Описуючи „кременецьке коло”, наголошує не тільки на його кількісній перевазі, але й вказує на те, що саме вони задавали тон товариському життю всій професорській громаді університету. Також історик підкреслює, що у той час в університеті національні протиріччя не відігравали визначальної ролі¹⁶.

Однак, аби чіткіше окреслити ті проблеми культурної адаптації, з якими зустрілися польські науковці у стінах Університету св. Володимира спинимосся

¹⁴ Сперанський Михайло Михайлович (1772–1839), суспільний і державний діяч, реформатор, законодавець, засновник російської юридичної науки і теоретичного правознавства. Дійсний член Імператорської академії наук (1831).

¹⁵ М. Ф. Владимирский-Буданов, *op. cit.*, с. 131.

¹⁶ В.Я. Шульгін, *op. cit.*, с. 151.

на постаті уже згаданого першого професора юридичного факультету Олександра Міцкевича. І хоча для наукового кола він майже не відомий, наш вибір все таки не випадковий. По-перше, Олександр рідний і молодший брат бунтаря, яскравого опозиціонера імперському режиму Адама Міцкевича та учасника листопадових повстань 1830–1831 рр. Францішка¹⁷, родинні стосунки з якими визначали ступінь довіри російської влади. По-друге, Олександр Міцкевич, уже мав негативний досвід спілкування з російською владою ще у 20-х рр. XIX ст. Це було пов'язано з діяльністю таємних молодіжних організацій філоматів та філаретів, що існували при Віленському університеті у 1817–1823 рр. і членами яких було багато студентів. Після викриття організацій Адам та Олександр були на кілька місяців ув'язненні. Врешті Адама було заслано у глиб Російської імперії, а Олександрові дивом вдалося уникнути подальшого покарання. Та здається, що цей випадок вплинув на подальше життя майбутнього науковця та викладача, яке було позначене внутрішньою боротьбою, а саме, з одного боку, вияву лояльності до російського уряду, що давав можливість державної праці та певного матеріального забезпечення та, з іншого, власними національними почуттями. По-третє, чому подаючи великі надії у студентські роки до ґрунтовної наукової праці, він так і не залишив по собі фундаментальних праць? Тож ми спробуємо на індивідуальному рівні (попри участь Олександра Міцкевича в колективній адаптації соціальної групи, тобто кола кременецьких професорів) окреслити шлях культурної адаптації одного з поляків-викладачів Університету св. Володимира.

Незважаючи на уже згаданий арешт, Олександр успішно закінчив навчання на правничому факультеті Віленського університету і отримавши у 1826 р. ступінь магістра, у 1827 р., обійняв посаду вчителя права у Кременецькому ліцеї. З ліквідацією ліцею у 1832 р., як і решта викладачів був переведений до Києва. До відкриття університету Олександр тимчасово обіймав посаду в новоствореному Київському навчальному окрузі та оселився на Печерську¹⁸. Саме сюди неодноразово приходила поліція з обшуком, як це було ще у Кременці¹⁹. Однак, у листуванні та іншій

¹⁷ Коли вибухнуло повстання він, не зважаючи на вроджене каліцтво, без вагання взяв у ньому участь. З квітня 1831 р. залишався тимчасовим головою Новогрудка, а потім перейшов до партизанських загонів. У липні 1831 р. був направлений до регулярних відділів (3-го уланського полку). Його участь у повстанні закінчилася у битвах за Варшаву, з капітуляцією якої, у ранзі підпоручика разом з відділами останнього диктатора генерала М. Рибінського, перейшов кордон Пруссії. Був інтернований в околицях Мальборка і згодом звільнений через поганий стан здоров'я. За намовою брата Адама осів на Познаньщині, де жив аж до своєї смерті. Був нагороджений орденом *Virtuti Militari*.

¹⁸ Ajojawa, op. cit., № 152.

кореспонденції, як рапортували слідчі, „протизаконної з братом Адамом, чи іншими особами з закордону, переписки не знайдено”²⁰. І справді, Олександр Міцкевич боявся, аби родинні стосунки йому не нашкодили, а тому перервав майже усі контакти зі своїми братами. Та й вони також не наслідувалися писати до нього²¹.

Тому, вирішивши залишитися на державній службі, цілком віддав проімовірні результати свого рішення. Це було важким вибором. Адже, у важких умовах репресій пов’язаних з польським повстанням 1830–1831 рр., продовження фахової праці, а також пошук нових джерел утримання, цілковито залежали від ступеня довіри, яким російська влада обдарувала польських педагогів.

Це було яскраво проілюстровано при зарахуванні Олександра Міцкевича професором до університету. Спочатку, у листопаді 1834 р., його було призначено в.о. ординарного професора²², однак, згодом це рішення було дещо змінене. До ректора М. Максимовича надійшов лист від Міністерства народної освіти датований 17 лютим 1835 р. про призначення „магістра Міцкевича екстраординарним професором для викладання римського права, якщо він визнається насправді благонадійним”²³. Наступного року Олександра Міцкевича таки було затверджено ординарним професором римського та цивільного права²⁴. Отож, „благонадійність” з позиції державної влади і була тим фактором, що давала так потрібну матеріальну стабільність і суспільне становище, і водночас вимагала повної лояльності до цієї ж влади.

Ставши викладачем юридичного факультету Університету св. Володимира, Олександр Міцкевич активно включився до навчального процесу, дотримуючись того дидактичного стилю праці, який сформувався ще у Кременецькому ліцеї: „екстраординарний професор Олександр Миколайович Міцкевич викладав інституції римського права з внутрішньою історією права латинською мовою двічі на тиждень [...]. Більше того, з причини важкості для студентів, що не звикли слухати лекції

¹⁹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 707, оп. 260, спр. 5, арк. 1а.

²⁰ Ibidem, арк. 2.

²¹ Адам Міцкевич у листі від 12 серпня 1833 р. з Женеви до брата Францішка писав: „Від Олександра не маю давно відомостей. Писати тепер до нього не смію, щоб не завдати йому клопоту”. Див.: *Dziela Adama Mickiewicza*, т. 3, оргас. Т. Pini, Lwów [b.t.w.], с. 400.

²² Державний архів м. Києва (далі – ДАК), ф.16, оп. 465, спр. 1325, арк. 123в.

²³ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 260, спр. 3, арк. 5.

²⁴ ДАК, ф.16, оп. 276, спр. 733, арк. 1.

латиною, часто повторював їх перекладаючи на російську мову”²⁵. Загалом же його характеризували як талановитого професора, що за своїми знаннями і роздумами стояв нарівні з тодішнім станом правознавства в Європі (саме в історичній німецькій школі)²⁶. А ось що до стосунків із колегами та студентами, то один із його учнів в університеті згадував, що Олександр Міцкевич завжди намагався тримати дистанцію як з першими так із другими²⁷, підтримуючи найближчі контакти лише із кременецькими колегами.

Однак, у 1838 р. до занять на юридичному факультеті молодий професор не приступив. Рішенням Міністра народної освіти від 29 січня 1838 р. Олександра Міцкевича було переміщено ординарним професором до Харківського університету²⁸. У лютому того ж року на засіданні Ради університету це рішення було затверджене і підтримане. Офіційною версією для переведення стало нібито посилення викладання російською мовою²⁹. Справжня причина проте полягала в іншому, приводом до неї стала справа Ш. Конарського³⁰, голови товариства польських студентів в університеті та все теж „невідповідне походження”³¹. Очевидно владі таки не давали спокою його родинні стосунки з Адамом Міцкевичем та те, що його вважали головою і керівником т.зв. кременецького гуртка „довкола якого групувалися безплідні спогади минувших днів”³².

Однак, переведення до інших вищих навчальних закладів, а той звільнення спіткало практично усіх поляків-викладачів Університету св. Володимира. Як писав В. Іконніков: „В новому університеті, зі складом слухачів більшою частиною польською, закопошилися старі ідеї Речі Посполитої; одне за одним склалися таємні товариства і заговори, що призвело, на кінець, у 1839 р. до закриття університету. Хоча університет в тому ж році був знову відновлений, але польська частина викладачів

²⁵ *История Университета Св. Владимира...*, с. 155–156.

²⁶ М. Ф. Владимирский-Буданов, *op. cit.*, с. 127.

²⁷ Ajogawa, *op. cit.*, № 153.

²⁸ ДАК, ф. 16, оп. 465, спр.1330, арк.11.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Конарський Шимон (1808–1839), революціонер, журналіст. Учасник повстання 1830–1831 рр. Снівзасновник організації „Молода Польща” (1834), сніввидавець журналу „Руїнос” (1835), який пропагував ідеї революційного союзу слов’янських народів на чолі з демократичною Польщею. Один із засновників таємного товариства „Снівдружність Польського Народу”, яка мала осередки в Україні, Білорусії та Литві (1835–1838). У „справі Конарського” в Україні було заарештовано близько 250 осіб.

³¹ Е.К. Kossak, *Rodzina M.*, Warszawa 1991, с. 478.

³² М. Ф. Владимирский-Буданов, *op. cit.*, с. 127.

і слухачів була виведена з нього і розміщена по різних університетах [...], при тому всі викладачі-поляки відкрито були визнані зі сторони самого високого керівництва непричетними до справи. Але їх становище в Києві, дійсно було ненормальним і фальшивим; за словами Уварова³³, вони тому були некорисними тут, що вони вимушені були застосовувати постійні зусилля обережності у ставленні до студентів і відповідно не могли мати на них «сприятливого» впливу. Міністр відкрито наголосив, що видалення їх з Києва було справою необхідною для політики, але не справедливості³⁴. За час із січня по вересень 1839 р.: „вирішено було очистити Університет св. Володимира від всіх польських слухачів і викладачів, залишивши в ньому з перших – тільки росіян, а з других – росіян і німців”³⁵. Так, М. Якубовича та І. Даниловича перевели до Московського університету; Г. Гречину, А. Плансона, Б. Клембовського – до Харківського університету; Й. Коженювського – директором гімназії до Харкова; А. Анджейовського – до Ніжинського ліцею. Щоправда поступове звільнення професорів-поляків з університету мало місце і раніше, їм просто не подовжували терміни викладання. У 1835 р., вийшовши на пенсію, стіни університету покинули: І. Микульський, у 1837 р. – І. Абламович та С. Вижевський, у 1838 р. – В. Бессер, у 1839 р. – С. Зенович. З усіх польських професорів після „чистки” 1839 р. залишився І. Головінський, якого все таки у 1842 р., перевели на посаду ректора Санкт-Петербурзької римсько-католицької духовної семінарії.

Тож як бачимо „кременецький гурток” був повністю розбитий. Одночасне звільнення такої великої кількості професорів з університету негативно позначилося на викладанні. З поновним відкриттям університету у тому ж 1839 р. фізико-математичне відділення філософського факультету гостро відчувало потребу у викладацьких кадрах.

В російській владі існування у стінах Університету св. Володимира кола польських викладачів викликало побоювання. Якщо у 20-х рр. ХІХ ст. в урядових колах вважалося цілком нормальним те, що Київщина має перебувати у сфері польської літератури та освіти, то після повстання 1830–1831 рр. з відкриттям у Києві університету передбачалося створити російський центр освіти в південно-західних губерніях Російської імперії. Тому університет як зазначав один з його літописців мав дві мети: „навчати

³³ Уваров Сергій Семенович (1786–1855), російський державний діяч. У 1833–1849 рр. – міністр народної освіти.

³⁴ *Биографический словарь профессоров и преподавателей...*, с. 167.

³⁵ М. Ф. Владимирский-Буданов, *op. cit.*, с. 77.

і якщо можливо згладжувати різкі риси, якими польське юнацтво відрізняється від російського, зближувати його з російськими поняттями і мораллю, передавати йому загальний дух російського народу”³⁶. Подальша історія цього навчального закладу лише підтверджувала дану позицію.

Що ж до поляків-викладачів, то в черговий раз порозкидані по навчальних закладах Російської імперії, змушені були знову адаптуватися до нових умов. Комусь вдавалося протистояти системі, хтось не витримав, інші намагалися пристосуватися.

Олександр Міцкевич пішов останнім шляхом, обійнявши посаду ординарного професора у Харківському університеті. Схвалення і довіру університетської влади він здобував завдяки дистанції, а навіть і відступом від родичів, що демонстрували свої антиросійські настрої. Існує переказ, що одних з харківських купців, який збирався до Парижа, звернувся до Олександра Міцкевича з пропозицією передати братові Адаму листа. Той певно з обережності, а можливо тільки декларуючи своє політичне переконання, відповів: „брат мій перед урядом є злочинцем і з того приводу жодних стосунків він з ним не має і не буде мати”. Подібну відповідь отримав професор російської літератури К. Фойгт, коли неприязно звернувся до нього, що той не пішов дорогою свого брата, на що отримав – „Я пішов дорогою юриспруденції”³⁷. Такі випадки були непоодинокі. Можливо за цим він просто ховав власні внутрішні переживання і суперечності. Хоча у спогадах своїх харківських студентів він залишився „неперевершеним знавцем римського права”³⁸.

У Харкові Олександр Міцкевич підтримував тісні стосунки з Й. Коженевським та товаришував з родиною І. Семирадського, батька відомого художника Г. Семирадського. В домі останнього завжди панувала польська атмосфера. Вони читали польські книжки, розмовляли про польське мистецтво, берегли національні звичаї і залишалися католиками. Це був „польський культурний центр на відстані від батьківщини”³⁹.

³⁶ Ibidem, с. 75.

³⁷ Розірвання офіційних та неофіційних контактів з братом підтверджують також спогади М. Де-Пуле, студента Харківського університету, згодом директора Віленської гімназії, який, згадуючи О. Міцкевича, писав, що це був „понурий литвин, що погано розмовляв російською, який, як ходили чутки, називав свого брата зі соромом „дурнем”. Див.: Ajogawa, op. cit., № 156–157.

³⁸ А.Н. Стоянов, *Воспоминания о Д.И. Каченовском: Студенческая жизнь. Первый период профессуры*, [в:] *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах...*, с. 363.

³⁹ Д.Н. Лебедева, *Генрих Семирадский*, Москва 2006, с. 7.

Вийшовши на пенсію, Олександр Міцкевич у 1858 р. назавжди покинув Харків. Його дорога у рідну для нього Литву пролягала через Київ, де він зустрівся з тодішнім настоятелем римсько-католицького каплиці Університету св. Володимира Т. Добшевичем, якому було так цікаво побачитися з рідним братом відомого поета. Згадуючи у розмові минулі часи, Олександр Міцкевич врешті додає нам ще один мазок до змалювання портрету польських викладачів у складних умовах царської реакції. „Так, дорікають нам, що ми нічого не видали; але у переведеннях, які ми мали, неможливо було не знівечити найкращих устремлінь [...]. Тільки ми розгосподарювалися, так би мовити, як Кременець ліквідували, нас переведено до Києва, де були інші вимоги. Заледве в Києві встигли переробити наші матеріали лекцій, коли мене вислано до Харкова, а Абламович змушений був звільнитися”⁴⁰. Адже, „тричі матеріали свої перероблював і мав готові до друку: польською в Кременці, латиною в Києві, російською в Харкові. А скільки проблем та клопотів ми мали з тою чужою мовою, якої не знали”⁴¹. Для більшості польських професорів і справді російська мова була малознайома, якщо не чужою зовсім. Виховані в лоні польської науки та культури вони важко адаптувалися у нових умовах.

Не маючи змоги викупити родинний маєток у Новогрудку, Олександр Міцкевич оселився із сім'єю неподалік Кобрин на білоруському Поліссі. Насмілимося припустити, що повернувся він на рідні землі, аби віднайти душевний спокій розтрачений у внутрішній боротьбі між національним самовиявом та намаганням бути лояльним до влади. Якщо вірити словам його сина Францішка, то старіючого професора мучили докори сумління, „батько за найбільшу для себе зневагу вважав, що ціле своє життя служив москалям, нічого не зробивши для краю”⁴². „Батьківський гріх” з надміром відкупив Францішек, беручи активну участь у повстанні 1863 р.

Уже набагато пізніше, по смерті Олександра Міцкевича, незнаний автор спогадів писав, що той „жив і навчав в часах і умовах архитрудних. Кожна дія, слово, інтрига могли позбавити його місця праці [...] край любив щиро, хоча змушений завжди закриватися непробивним заслоном”⁴³. Олександр Міцкевич презентував те коло польських педагогів, яким у т. зв. „забраних губерніях”, забезпечено певний життєвий стандарт,

⁴⁰ Т. Dobszewicz, op. cit., с. 209–210.

⁴¹ Ibidem, с. 210.

⁴² Ajogawa, op. cit., № 154.

⁴³ Ibidem, № 159–160.

але не створено жодних умов до розвитку. Люди не бачили перед собою жодних перспектив, трималися під жорстким наглядом, винагороджувалося тільки прислужництво, часто розчаровані і замкнуті в собі не чули в собі сили – бо їм це не вільно, аби у повній показати власну національну та культурну самобутність⁴⁴.

Тож, для поляків-викладачів у нових і, до речі, часто змінюваних умовах важливо було свідомо і адекватно оцінювати політичні, культурні та соціальні реалії та вміти зробити правильний вибір. Для кожного він був різний. Для частини серед яких і Олександр Міцкевич це був важкий вибір, адже він так і не зміг стати тим видатним правником, на якого покладали надії ще зі студентських років. Чи можемо це описати як внутрішню опозицію до існуючого режиму, від якого залежав, чи окреслити вмінням зробити вірний вибір дій, які були б спроможні забезпечити так необхідний „життєвий успіх”, в тому числі за умов існування несприятливої для людини ситуації? Напевно правдиві відповіді знали тільки вони.

Streszczenie

Polacy na Uniwersytecie św. Włodzimierza (1834–1839): problemy adaptacji kulturowej

W artykule na podstawie materiałów archiwalnych i historiograficznych po raz pierwszy zaprezentowano problemy adaptacji kulturowej polskich profesorów na Uniwersytecie św. Włodzimierza w latach 1834–1839. Po stłumieniu powstania listopadowego w 1832 r. na Ukrainie zostały zamknięte wszystkie polskie szkoły średnie, w tym Liceum Krzemienieckie. 1834 r. na bazie tego ostatniego w Kijowie otwarto Uniwersytet św. Włodzimierza, który miał być narzędziem polityki rusyfikacji. Do 1839 r. 36% jego kadry stanowili profesorowie z byłego Liceum: J. Ablamowicz, G. Greczyna, S. Zienowicz, M. Jakubowicz, W. Besser, J. Korzeniowski, A. Mickiewicz i inni, które znaleźli się w nowym dla siebie środowisku społecznym i narodowym, co radykalnie zmieniło warunki ich życia. Autorka koncentruje się na losach prof. Aleksandra Mickiewicza, opisując jego dramatyczne przejścia i trudne wybory między uczuciem narodowym i lojalnością wobec rządu zapewniającego mu stabilność finansową i status społeczny.

Summary

Poles at the University of St. Vladimir (1834–1839): problems of cultural adaptation

Using previously unknown archival and historiographical materials, author, for the first time, made a study of problems of cultural adaptation of Polish professors at the University of St. Vladimir from 1834 to 1839. After suppression of November uprising, in 1832 all Polish schools in Ukraine, including Lyceum in Krzemienic, were closed. On the base of liquidated Lyceum, in

⁴⁴ D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich (1803–1832)*, t. 2: *Szkoły podstawowe i średnie*, Lublin 1991, s. 247.

1834 the University of St. Vladimir was opened in Kiev. It had to be the instrument of russification policy of the tsarist regime. Till 1839 36% of its teaching staff consisted of former Lyceum professors: I. Ablamovich, G. Grechina, S. Zenovich, M. Yakubovich, V. Besser, J. Kozhenovsky, A. Mickiewicz, and others. They found themselves in new for them social and national environment that caused radical changes of their living conditions. Focusing on the fate of Professor Aleksandr Mickiewicz, author describes in detail the dramatic vicissitudes of life path of Polish teachers under the circumstances of hard choices between national sentiments and loyalty to the government, which offered financial stability and social status.